

WKŁAD PSYCHOANALITYCZNEGO MYŚLENIA DO ROZWOJU ROZMOWY PSYCHOLOGICZNEJ JAKO JAKOŚCIOWEJ METODY BADAWCZEJ I DIAGNOSTYCZNEJ

Emilia Soroko

Institut Psychologii, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Institute of Psychology, Adam Mickiewicz University in Poznan

THE CONTRIBUTION OF PSYCHOANALYTIC THOUGHT TO THE DEVELOPMENT OF THE INTERVIEW METHOD AS RESEARCH AND DIAGNOSTIC TOOL

Summary. In the current paper chosen interrelations of psychoanalysis and scientific research are presented. The main focus of the study was on the significance of psychoanalytic inspiration in conducting research interviews, creating the conditions of data gathering (projective situation), and drawing on interpersonal relationship between an interviewer and an interviewee. As a result of qualitative research literature review, three areas of the interview development were proposed: 1) to go beyond simple verbatim transcript (to collect non-verbal information as a source of emotional-relational aspect of the interviewee's speech); 2) to go beyond the perspective of the research participant's perspective as the source of information (to collect the introspective data from the interviewer about the relationship that was experienced during the interview); 3) to compare the information from different sources and the readiness to search for well justified patterns of data (especially comparing the data derived from the interviewee and interviewer both in verbal and non-verbal aspects). The preliminary attempt was to discuss such issues as: ways of non-verbal data collection, transference and countertransference analysis in research interview, the specificity of diagnostic and research interview. **Key words:** psychological interview (research and diagnostic), qualitative approach, psychoanalysis, psychoanalytic concepts

Wprowadzenie

Problem naukowości psychoanalizy (zarówno jako wizji natury ludzkiej, jak i metody leczenia) jest znany każdemu oponentowi i zwolennikowi tego nurtu. Historia relacji między nauką a psychoanalizą była określana jako pełna kontrowersji i polaryzacji, co przez długi czas uniemożliwiało dialog (Chiesa, 2010). Psy-

Adres do korespondencji: Emilia Soroko, e-mail, esoroko@gmail.com

choanaliticy związani ze światem akademickim wyrażają często przekonanie, że psychoanaliza potrzebuje badań naukowych i wypracowywania standardów, aby mogła się dalej rozwijać i umacniać swoją pozycję (por. np. Kernberg, 2006a; Neves, 2008; Zepf, 2009; Chiesa, 2010; Varvin, 2011; Aron, 2012; Talvitie, 2012; Fonagy, 2013; Hinshelwood, 2013). Wskazuje się, że badania te powinny obejmować zarówno testowanie teorii, technik, jak i aplikacji, a pilność ich podejmowania uzasadnia się poznawczą potrzebą poszerzania wiedzy, odpowiedzialnością społeczną w obszarze efektywności psychoanalizy i innych nurtów psychoterapii opartej na psychoanalizie oraz zwiększaniem przepływu wiedzy między wieloma pogranicznymi dyscyplinami, jak psychologia, kognitywistyka, neuronauka czy kulturoznawstwo (por. Kernberg, 2006a). Jednocześnie wśród innych psychoanalityków pogląd o potrzebie badań budzi więcej wątpliwości – wywiera się bowiem swoistą presję naukowości na psychoanalizę, zmuszając do usprawiedliwiania jej podstawowych założeń i pozbawiając tożsamości (np. Holmes, 2013a), zwracając słuszną uwagę, że w toku badań zwykle dochodzi do zatarcia znaczeń psychoanalitycznych pojęć (operacjonalizacje pojęć psychoanalitycznych nie są trafne – por. de La Parra, Del Río, 2005; Perron, 2006; Fonagy, 2013; a ilościowy pomiar zmiennych na przykład przy korzystaniu z udowadniania skuteczności oddziaływań w ramach RCT (*randomized controlled trials*) nie koresponduje z samym procesem psychoanalizy jako metody leczenia – Hinshelwood, 2013).

Prowadzenie badań w obszarze psychoanalizy jest zatem bardzo trudne i obarczone ryzykiem, ale część naukowców – pozostając nieco na uboczu współczesnych trendów badawczych w psychologii – podejmuje to wyzwanie (badania konceptualne – Dreher, 2005; Leuzinger-Bohleber, Fischmann, 2006; badania w perspektywie psychopatologii rozwojowej – Greenspan, Shanker, 2005; badania nad efektywnością psychoterapii – Wallerstein, 2005; Shedler, 2010; Rabung, Leichsenring, 2012; badanie procesu psychoterapii i zmiany – Bucci, 2005; Dreher, 2005; Leuzinger-Bohleber, Fischmann, 2006; badania sytuacji psychoanalitycznej z wykorzystaniem teorii dynamicznych systemów – Galatzer-Levy, 1995; Coburn, 2000; Seligman, 2005; Trop, Burke, Trop, 2013). Warto też zauważyć, że współczesna psychoanaliza składa się z wielu bardzo różnych podejść (por. Cierpiałkowska, Gościniak, 2005) czy różnych tradycji zorientowanych psychoanalitycznie (Talvitie, 2012)¹. Należy też oczekiwać, że niektóre koncepcje mogą mieć większą podatność na bycie testowanymi empirycznie, na przykład przez integrowanie różnych wątków, usystematyzowanie pojęć oraz zgodę na uproszczenia czy proceduralizację postępowania psychoterapeutycznego (jak na przykład jest to w teorii relacji z obiektem Kernberga – 2005; por. Cierpiałkowska, 2002). Mimo wspomnianych tu wysiłków badawczych, ich wyniki bywają nieznane lub niedoceniane przez psychoanalityków (Kernberg, 2006a; Taylor, Bagby, 2013).

¹ W niniejszym opracowaniu – godząc się ze świadomością utraty precyzji, odwołano się do pojęć, które są podzielane przez większość podejść, głównie założenie o nieświadomości, obronach psychicznych, przeniesieniu, przeciwprzeniesieniu, reprezentacji relacji z obiektem oraz psychopatologii rozwojowej.

Psychoanaliza zainspirowała różne dziedziny nauk, a przede wszystkim psychologię kliniczną – wpłynęła bezpośrednio na praktykę pracy z pacjentami, rozwój metod wywiadu klinicznego, technik projekcyjnych, a także próby opisania i wyjaśnienia źródeł oraz mechanizmów zaburzeń psychicznych (por. np. Cierpiałkowska, 2007). Na przykład w naukach o poznaniu, jak wskazuje Bucci (2000), idee psychoanalityczne (takie jak na przykład model interakcji między umysłem a ciałem, nieświadome procesy poznawcze) są wyraźnie obecne, choć nie zawsze *explicite* ujawniają swoją oczywistą genezę. Bucci (2000, 2007, 2011; por. też Górska, 2013), proponując teorię wielokrotnego kodowania i koncepcję procesów referencyjnych, podkreśla, że naukowa psychologia czerpałaby dużo z subdyscypliny „psychologia psychoanalityczna”, która pomogłaby na integrowanie wiedzy psychoanalitycznej z poznawczą w zakresie przetwarzania informacji z uwzględnieniem procesów somatycznych i emocjonalnych w kontekście celów jednostki.

Powstaje pytanie, w jakim zakresie możliwe jest włączenie wiedzy psychoanalitycznej (szczególnie związanej z sytuacją relacyjną) do badań stosowanych w obszarze psychologii klinicznej, w których stosuje się rozmowę swobodną opartą na kontakcie (lub jej elementy). Wydaje się, że warte uwagi są dwie sugestie: 1) przy budowaniu rozumienia (interpretacji) obserwowanych w kategoriach intrapsychicznych zjawisk, takich jak funkcjonowanie interpersonalne, tendencje poznawcze czy emocjonalne (por. np. Soroko, 2010; Cierpiałkowska, Pasikowski, 2013; Górska, 2013), jak również 2) do rozumienia samej sytuacji badawczej (szczególnie badań opartych na rozmowie czy wywiadzie psychologicznym), która jest spotkaniem dwóch wzajemnie na siebie reagujących osób, a w której jedna osoba stara się podjąć niestronniczej obserwacji drugiej z nich. Resztę artykułu poświęcę temu drugiemu aspektowi.

Badania jakościowe inspirowane psychoanalizą

Rozmowa psychologiczna (wywiad psychologiczny) to interakcja, w której niekwestionowaną rolę odgrywa czynnik ludzki. Traktując rozmowę jako metodę, do której odnieść można psychometryczne kryteria dobroci metod naukowych, w gestii badacza i diagnosty leży ograniczanie wpływu tego czynnika przez wycofanie własnego subiektywizmu, ale to wydaje się być w wywiadzie niemożliwe w wystarczającym stopniu, jeśli obydwie osoby mają pozostać w psychologicznym kontakcie. Współcześnie w literaturze dotyczącej rozmowy psychologicznej jako metody jakościowej akcentuje się coś przeciwnego – dane uzyskiwane w wywiadzie są aktywnie współkonstruowane przez obydwie strony interakcji, zatem ogromne znaczenie ma jakość relacji oraz różnorodne czynniki kontekstowe (Stemplewska-Żakowicz, 2005; Kvale, 2010).

W perspektywie jakościowej szczególnie uwagą darzy się czynniki kontekstowe dotyczące nieświadomych przekonań i założeń, jakie dzieli badacz czy diagnosta z własnymi grupami odniesienia (kontekstem społeczno-kulturowym, uniwersum dyskursu – por. np. Kalaga, 1997), a które w niekontrolowany sposób wpływają na przebieg rozmowy. W odpowiedzi na to uwrażliwia się badacza na świadomość własnych ukrytych założeń, zobowiązując go do dbania o standardy

jakości (por. Stemplewska-Żakowicz, 2005). Przy problemie współkonstruowania danych w rozmowach w typowych ujęciach jakościowych jednak prawie w ogóle nie bierze się pod uwagę czynników związanych z psychologią osoby badającej (z procesami intrapsychnicznymi) i w ślad za tym nie proponuje stosowanych rozwiązań czy wsparcia dla osób prowadzących rozmowy, ani nie uwzględnia roli tych czynników w kreowaniu zawartości danych.

Należy oczekiwać, że złożone właściwości spotkania obu osób – osoby prowadzącej wywiad i uczestniczącej w nim – wpływają na jakość materiału badawczego i przekładają się na trafność rozumienia (wniosków, diagnozy). Sięganie po wiedzę o sytuacji analitycznej, a także po niektóre teoretyczne pojęcia psychoanalizy może przynieść interesujące refleksje na temat zjawisk obecnych w psychologicznych badaniach opartych na rozmowie, zarówno diagnostycznych, jak i typowo badawczych. W literaturze dotyczącej badań jakościowych wspomina się znaczenie psychoanalitycznej inspiracji w prowadzeniu wywiadów badawczych (Kvale, 2003; Midgley, 2006; Holmes, 2013b).

Wywiady inspirowane psychoanalizą – terapeutyczny i akademicki (badawczy)

Kvale (2003) udowadnia, że inspiracje psychoanalityczne można znaleźć w wielu różnych wywiadach jakościowych. Na przykład według niego Piaget inspirował się psychoanalizą, gdyż koncentrował się na nieprawidłowo udzielonych wypowiedziach, o których sądzono, że mogą dać informację o leżących u podstaw strukturach myśli dzieci. Podobnie psychoanalitycznie pracował Adorno, rozmawiając z osobami autorytarnymi umożliwiał im swobodną ekspresję pozwalającą wnioskować o głębokich warstwach osobowości, a prowadzący badania byli przeszkoleni analitycznie. Również psychoanalityczne są badania rynku z użyciem wywiadów pogłębionych i fokusowych, bazując na swobodzie dzielenia się swoimi poglądami i wizją świata, pozwalającymi na wydobywanie ukrytych znaczeń. Wydaje się zatem, że wystarczy nawiązać do dowolnego aspektu techniki lub teorii, aby można było powiedzieć o inspiracji psychoanalizą. Takie podejście z jednej strony bardzo rozszerza wkład psychoanalizy, ale czyni go bardzo niespecyficznym i pofragmentowanym.

Kvale (2003, 2004) próbował wyodrębnić podstawowe aspekty tzw. psychoanalitycznego wywiadu badawczego, opierając się na myśli Freuda, że badanie i leczenie osoby nie są możliwe do oddzielenia. Są to następujące aspekty: 1) indywidualne studium przypadku (intensywne, wieloletnie, powtarzalne obserwacje); 2) otwarty sposób prowadzenia wywiadu (wolne skojarzenia pacjenta korespondują z otwartym umysłem analityka, jednocześnie ramą jest godzina analityczna); 3) interpretacja znaczenia zachowań i wypowiedzi pacjenta, która jest otwarta na dwuznaczności oraz sprzeczności, a także wiele warstw znaczeniowych; 4) wymiar czasowy (wieloletnia perspektywa czasowa, przynosząca dodatkowy kontekst interpretacji); 5) interakcja międzyludzka (emocjonalna relacja, obecność przeniesienia i przeciwprzeniesienia, psychoanalityk nie eliminuje uczuć wobec pacjenta, ale używa ich jako „odbitej” subiektywności w procesie terapeutycznym); 6) tematem badania jest psychopatologia (nienormalne i irracjonalne zachowanie jest szkłem

powiększającym mniej widocznych konfliktów); 7) zapoczątkowanie zmiany (celem jest pokonać cierpienie pacjenta, który, mimo że szuka pomocy, to przejawia opór przeciw zmianie). Wymienione aspekty odnoszą się do tego, jak bada się (gromadzi wiedzę) osobę w psychoanalizie. Jak zdaje się sugerować autor, są one co prawda specyfiką psychoanalitycznego wywiadu, ale jednocześnie stają się inspiracją dla sytuacji badawczej w nauce. Chociaż badacze akademicy mogą wiele czerpać z tak opisanych wywiadów psychoanalitycznych, to jednak nie powinni próbować ich imitować, gdyż prosty transfer technik terapeutycznych na sytuację badawczą może być szkodliwy (Kvale, 2003; Midgley, 2006; Hollway, 2009; Young, 2009; Strømme i in., 2010; Holmes, 2013b).

W tym kontekście wyróżnia Kvale (2003) dwie ścieżki psychoanalitycznego wywiadu jakościowego: terapeutyczną (www. kluczowe aspekty wywiadu psychoanalitycznego, związane z pomocą osobie w zmianie poprzez intensywne doświadczenie emocjonalne, z etycznych powodów jest sferą zakazaną w badawczych okolicznościach) i akademicką (choć głęboka emocjonalna relacja – charakterystyczna dla psychoanalizy – jest niemożliwa w badaniach naukowych, to jednak można czerpać na przykład ze sposobów zadawania pytań czy interpretacji znaczeń). Wywiad terapeutyczny bazuje na emocjonalnej interakcji i jest ukierunkowany na zmianę, a akademicki na produkcję wiedzy (Kvale, 2003). Taki podział jednak jest mniej klarowny, niż się wydaje – możliwość zmiany pacjenta w psychoterapii wiąże się z dobrą diagnozą na podstawie zdobytej rzetelnie wiedzy, a z kolei w badaniach prowadzonych metodami jakościowymi często dostrzega się ogromne znaczenie relacji i kontaktu dla produkcji wiedzy, a także podkreśla się potencjał interwencyjny i rozwojowy (por. Tokarska, 1999; Soroko, 2010).

Traktując rozmowę psychologiczną jako interakcję ukierunkowaną na uzyskanie znaczących informacji i biorąc pod uwagę związki rozmowy z psychoanalizą, można wyodrębnić kilka jej form. Z jednej strony mamy typową sytuację psychoanalizy (proces psychoanalizy), wstępną konsultację psychoanalityczną (por. więcej np. Schubart, 1989), a dalej wywiad diagnostyczny w warunkach klinicznych i wreszcie wywiad badawczy (w dwóch odmiennych wersjach: przy longitudinalnym planie badawczym lub jednorazowym kontakcie). Wyodrębnione tutaj kontinuum odzwierciedla wymiar czasowy (od właściwie nieograniczonego w czasie kontaktu do jednorazowego spotkania), jak i obrazuje unikalność wywiadu badawczego w kontekście innych form o pomocowym charakterze. Z tego powodu uwagę przyciąga rozróżnienie między 1) wywiadem badawczym a pozostałymi wywiadami w kontekście klinicznym oraz 2) psychoanalizą a pozostałymi formami rozmowy (por. tabela 1).

Tabela 1. Porównanie form rozmowy zorientowanej psychoanalitycznie według wybranych kryteriów

Kryterium \ Forma rozmowy	Psychoanaliza	Konsultacja psychoanalityczna	Wywiad kliniczny zorientowany psychodynamicznie	Wywiad badawczy
Czas trwania	lata regularnych sesji	kilka spotkań (może przejść w psychoanalizę)	kilka spotkań	od jednego do kilku spotkań
Motywacja do rozmowy	najczęściej kliniczne powody	najczęściej kliniczne powody	kliniczne powody	różne pozakliniczne powody
Cel i kontrakt	zmiana lub/i samopoznanie	wstępna diagnoza i decyzja o formie pomocy	możliwie całościowa diagnoza i decyzja o formie pomocy	poszerzenie wiedzy w ogóle (kontekst pytania badawczego)
Rola interpretacji (jako instrumentu konwersacyjnego)	jako sposób pracy	niewiodąca, ale możliwa	niewiodąca, ale możliwa	niewiodąca lub brak (w zależności od typu wywiadu i innych okoliczności)
Komentowanie przeniesienia i przeciwprzeniesienia	jako sposób pracy	niewiodące, ale możliwe	niewiodące, ale możliwe	niewiodące lub brak (w zależności od typu wywiadu i innych okoliczności)
Miejsce analizy i interpretacji danych	podczas sesji (oraz superwizji)	podczas sesji (oraz superwizji)	w trakcie spotkania oraz po spotkaniu	głównie po spotkaniu

Źródło: opracowanie własne

Analizując pierwsze rozróżnienie widzimy, że w wywiadzie badawczym celem jest poszerzenie wiedzy, motywacja do uczestnictwa nie obejmuje powodów klinicznych, a także analiza i interpretacja danych odbywają się po zakończeniu kontaktu. Cele badacza rzadko kiedy nie są ponadjednostkowe, gdyż badania mają „psycho-społeczny” charakter, ponieważ pozwalają zajmować się i tym, co psychiczne i społeczne bez redukcji obydwu wymiarów do siebie i najczęściej nie koncentrują się na diagnozie danej osoby (Midgley, 2006; Hollway, 2009). Zajmując się kwestią motywacji, Holmes (2013a) zwraca uwagę, że na głębszym poziomie motywacja do wchodzenia w sytuację badawczą i analityczną nie różni się diametralnie – obie podzielają pragnienie samorozumienia, szczególnie w aspekcie relacyjnym, przez kontakt z drugim człowiekiem. Analiza i interpretacja danych najczęściej odbywa się po spotkaniu badawczym (por. Hollway, Jefferson, 2000), ale konsekwencje tego mogą być kłopotliwe – uczestnicy mogą się poczuć ograbieni z interesującej okazji do dialogu i autorefleksji, z poczucia ważności czy szacunku, dlatego można rozważać podejmowanie komentowania w trakcie wywiadu w pewnych uzasadnionych momentach lub tuż po nim razem z uczestnikiem (Strømme i in., 2010). Jakość relacji i poziom obronności mogą być czynnikami wpływającymi na decyzje w sprawie komentowania.

Drugie rozróżnienie – między psychoanalizą a pozostałymi formami – dotyczy długości kontaktu, celu i kontraktu, znaczenia interpretacji, przeniesienia i przeciwprzeniesienia. Rola interpretacji jako instrumentu konwersacyjnego oraz przeniesienia i przeciwprzeniesienia jako wyrazu silnego emocjonalnego kontaktu w wywiadach badawczych jest szczególnie niejasna. Z jednej strony bowiem interwencje typu interpretacyjnego mogą zmieniać przebieg rozmowy i być przeszkodą w swobodnym relacjonowaniu (narracji), czego oczekuje badacz. Z drugiej mogą – dzięki szczeremu komentowaniu przez osobę prowadzącą wywiad swojego rozumienia – sprzyjać bardziej otwartej komunikacji i po stronie osoby uczestniczącej w badaniu. Holmes (2013a) sugeruje, że niektóre interwencje przypominające interpretację (szczególnie jeśli nie dotyczą nieświadomego konfliktu i jeśli dają możliwość wyrażenia obiektywności) mogą być do zaakceptowania w toku rozmowy. Kvale (2003) natomiast stawia pytania o to, czy jeśli dane pochodzące z wywiadu są dwuznaczne (trafność fasadowa różni się od komunikowanych niewerbalnie uczuć), to wolno pokazać tę sprzeczność, czy zrobienie tego jest nieetyczne, a może pominięcie rozbieżności jest dowodem na niesłuchanie? Wydaje się, że część kontrowersji etycznych wynikających z interpretowania może być ujęta w dobrym wprowadzeniu do wywiadu, w przejrzystym ustanowieniu poinformowanej zgody na badanie, która uwzględnić będzie informacje o przebiegu wywiadu oraz o sposobie analizy danych. Strømme i współpracownicy (2010) ponadto sugerują, że o kwestie etyczne powinno się dbać w sposób dopasowany do określonego projektu badawczego, a jeśli przewiduje się duży udział aktywnego komunikowania się z użyciem technik psychoanalitycznych, to psychoanalityczne przygotowanie prowadzących rozmowy jest wskazane.

Dwie drogi wykraczenia poza samoopis osoby uczestniczącej w badaniu w wywiadach zorientowanych psychoanalitycznie

Zdaniem Hollway (2009) badawcze wywiady zorientowane psychoanalitycznie (woli ona to określenie od pojęcia wywiadu psychoanalitycznego) nie przejmują sposobu praktykowania w psychoanalizie, ale raczej psychoanalityczną wrażliwość wynikającą z założeń o naturze ludzkiej oraz wybrane pojęcia teoretyczne. Warto zwrócić uwagę zarówno na założenia o poznawanej naturze ludzkiej, jak i na typ danych i tworzenie warunków do ich zdobywania. Hollway i Jefferson (2000) zaproponowali narracyjny wywiad oparty na wolnych skojarzeniach (*free association narrative interview*), który jest techniką badawczą w postaci wywiadu swobodnego, nieustrukturalizowanego z minimum interwencji po stronie badacza, przy którym interpretacja danych następuje po zakończeniu interakcji z uczestnikiem. W tej pracy autorzy próbowali przekroczyć dominującą w podejściu jakościowym koncentrację na samoświadomości podmiotu (*'tell it like it is'*). Podważyli założenie o transparentnym self, które jest w stanie przywołać własne doświadczenie i przejrzyste je komunikować, a w zamian zaproponowali założenie o „bronionym podmiocie” (*defended subject*). W narracjach zatem obserwujemy skutki obron przeciw wzbudzonemu lękowi, więc potrzeba metodologii, która by nie tylko dotyczyła świadomych, ale również nieświadomych aspektów funkcjonowania podmiotu (Midgley, 2006). Z jednej strony będzie chodziło o tworzenie okazji do ujawnienia się procesów nieświadomych (warunki wywoływania wypowiedzi i poszerzenie rejestrowania reakcji), a z drugiej o sposób rozpoznawania ich w wywiadzie (bazowanie na relacji osobowej) (por. Strømme i in., 2010).

Warunki wywoływania wypowiedzi w wywiadach badawczych zorientowanych psychoanalitycznie

Aby wykroczyć poza samoopis osoby uczestniczącej w badaniu, badacze stosujący wywiady zorientowane psychoanalitycznie tworzą warunki, w których wystąpi projekcja i będzie możliwe analityczne słuchanie powstałego materiału (Strømme i in., 2010). Zgodnie z hipotezą projekcyjną Rapaporta (por. Stasiakiewicz, 2000), wszelkie zachowanie jest uzewnętrznianiem indywidualnych właściwości osobowości podmiotu. Swoboda nadawania osobistych znaczeń (i wraz z tym diagnostyczny potencjał) jest tym większa, im mniej jednoznaczny bodziec. Jest to proces nieświadomy, będący poza kontrolą jednostki, to znaczy osoba nie może świadomie przeciwstawić się ujawnianiu świata wewnętrznego. Współcześnie (między innymi w związku z rozwojem nurtu psychologii ego w obrębie psychoanalizy) nie twierdzi się, że podczas projekcji zachodzi tylko ujawnienie wypartego, lecz różnych treści doświadczenia emocjonalnego, a także twierdzi się, że można obserwować w tym procesie również poznawczą strukturalizację (por. Bellak, za: Stasiakiewicz, 2000). W wywiadzie zorientowanym psychoanalitycznie stosuje się w tym celu metodę wolnych skojarzeń (Hollway, Jefferson, 2000; Clarke, Hoggett, 2009).

Zdaniem Strømme i współpracowników (2010) w sytuacji wywiadu poziom projekcji jest regulowany na trzech wymiarach, takich jak: 1) bodziec (zakres struk-

turyzacji bodźca przez prowadzącego wywiad), 2) odpowiedzi (zachęcanie do wypowiedzi swobodnych, przy dbaniu o adekwatność do pytania badawczego), 3) relacja z badającym (zakres do jakiego prowadzący wywiad jest gotowy nawiązać emocjonalną relację w trakcie wywiadu). Generalnie im bardziej niejednoznaczny bodziec (pytanie, instrukcja) przy otwieraniu rozmowy, im większą swobodę wypowiedzania się bez ingerencji w logikę relacjonowania doświadczeń daje osoba prowadząca wywiad i im bardziej prawdopodobne jest powstanie relacji emocjonalnej między osobami, tym lepsze warunki do ujawnienia się projekcji. Problematyka otwartości bodźca oraz dowolności reakcji na ten bodziec jest podnoszona w różnych okolicznościach, szczególnie w wywiadzie narracyjnym Schutzego (Helling, 1985; Rosenthal, 1993; por. Soroko, 2010) oraz wywiadzie narracyjnym opartym na wolnych skojarzeniach Hollway i Jeffersona (2000). W wywiadach badawczych mocno skoncentrowanych na określonym problemie badawczym, tworzenie i utrzymywanie sytuacji projekcji jest trudne i często mało użyteczne, ponieważ badacz zmuszony jest zadawać pytania wprost, łamiąc zasadę projekcji. Ponadto nawet przy korzystaniu z warunku projekcji, badacz ciągle monitoruje odpowiedniość między zawartością wywiadu a pytaniem badawczym.

Komplementarne dla uaktywnienia projekcji jest słuchanie psychoanalityczne, które określa się mianem „swobodnie błędzącej uwagi” (Freud, 1912) czy „słuchaniem bez pamięci i pragnień” (Bion, 1967). Taka postawa słuchacza w wywiadzie, która w pełni respektowałaby te zasady jest bardzo trudna. Implikuje ona jednak poszerzenie zakresu obserwacji o komunikację niewerbalną w różnych formach, gotowość do spostrzegania rozbieżności między zawartością semantyczną a reakcjami afektywnymi i zdolność do wykrywania przemieszczonego znaczenia. W wywiadzie badawczym oznacza to rejestrowanie i uwzględnianie w transkrypcji materiału niewerbalnego i używanie go w zestawieniu z treścią wypowiedzi oraz – na co wskazuje idea swobodnie błędzącej uwagi – w zestawieniu z samoświadomością osoby prowadzącej wywiad. Szczególnie ten ostatni aspekt słuchania oraz zdolności do odczytywania tego, co niewypowiedziane wprost, jest wyznaczone jakością emocjonalnej relacji między podmiotami.

Znaczenie relacji jako źródła danych w wywiadzie badawczym zorientowanym psychoanalitycznie

Kvale (2003) perswaduje, że współczesna psychologia akademicka jest raczej „psychologią nieznaną” – wiedzę psychologiczną formułuje się na bazie krótkich, losowych badawczych spotkań, gdzie osoba uczestnicząca w badaniu pozostaje anonimowa. Nawet w badaniach jakościowych często kontakt nie przekracza godziny, a podkreśla się w nich znaczenie relacji osobowej – przyjmowanie perspektywy podmiotowej (por. np. Chmielewska-Łuczak, 2002) oraz współkonstruowanie danych (Franceschini, 2003; Kvale, 2010). Jak pisze Suchańska (2007), uzyskany w rozmowie psychologicznej materiał jest efektem wzajemnego oddziaływania na siebie obu partnerów interakcji, którzy wnoszą własne doświadczenia, oczekiwania i subiektywny sposób spostrzegania sytuacji. Choć niekiedy w badaniach jakościowych postuluje się relację partnerską (równorzędną), to jednak najczęściej widzi się

asymetryczność tej relacji – każdy z uczestników ma swoje zadania, co wyraża się w odmiennych oczekiwaniach co do komunikacji.

Psychoanaliza nie opiera się na typowej wzajemności, ale jest metodą, w której analityk przyjmuje perspektywę obserwatora a ujawniane reakcje pacjenta z założenia nie są pochodną jego działania (zasada abstynencji). Istnieje dialektyka między dystansem do pacjenta, która umożliwia myślenie, a empatyczną wrażliwością i receptywnością przeciwprzeniesienia (Midgley, 2006; Jervis, 2009). Współkonstruowanie danych jako efekt przystosowywania się do siebie w diadzie zachodzi cyklicznie i spiralnie, ale wpływ emocjonalny analityka powinien być zminimalizowany, tak aby procesy pacjenta były widoczne i poddawały się interpretacji. Wydaje się, że wspomniane dotąd aspekty relacji są możliwe do zobaczenia w wywiadzie badawczym: tutaj również relacja jest asymetryczna i zachodzi proces dopasowywania się obu partnerów interakcji, choć perspektywa czasowa kontaktu jest znacznie krótsza.

W nurcie psychoanalitycznym – na przykład w teorii relacji z obiektem Kernberga – dużą rolę przypisuje się aspektom emocjonalnym relacji, które poznaje się na bazie przeniesienia (aktualizowania nieświadomych pragnień wobec pewnych obiektów) i przeciwprzeniesienia (zespół nieświadomych reakcji analityka wobec osoby analizowanej, a szczególnie wobec jej przeniesienia, które mogą być po części obserwowane) (Laplanche, Pontalis, 1996). Choć pojęcia te są bardzo mocno osadzone w psychoanalizie, to warto podkreślić, że istnieją w obszarze klinicznym badania, w których doświadczenia obserwatora (badacza) od zawsze były cenione, jak w obserwacji niemowląt (Hollway, 2009) lub stają się coraz bardziej użyteczne, jak w badaniach nad przymierzem terapeutycznym, gdzie coraz częściej korzysta się z metod uwzględniających perspektywę psychoterapeuty, co przynosi nowy wgląd w badane zjawisko i rozwój metod pomiaru przymierza (Elvins, Green, 2008; Kivlighan, Marmarosh, Hilsenroth, 2014; Accurso, Garland, 2015).

Użyteczność rozeznawania przeciwprzeniesienia w wywiadach badawczych długo była traktowana z rezerwą, gdyż poleganie na relacjonowanych uczuciach badacza jako źródle danych wydawało się pozbawione koniecznego naukowego dystansu (Clarke, Hoggett, 2009; Jervis, 2009). Wszechobecność nieracjonalnych uczuć w relacjach międzyludzkich została zastąpiona pomysłem, że z subiektywności badacza można korzystać jako z kolejnego źródła danych. Pozostając zatem otwartym na to, co się z nim dzieje (uczucia, fantazje, skojarzenia, myśli, doznania cielesne), badacz może odkryć, co osoba uczestnicząca w badaniu zakomunikowała, a co nie pojawia się bezpośrednio w słowach. Jak wskazuje Jervis (2009), użyteczność kategorii przeciwprzeniesienia zawdzięczamy Klein, która wprowadziła pojęcie identyfikacji projekcyjnej, czyli rzutowania niechcianych rozszczepionych części siebie na obiekt, z którym ten obiekt (druga osoba) jest utożsamiany (por. rozwój pojęcia od intrapsychnicznego do interpersonalnego – Groth, 2012). Proces ten nie jest zarezerwowany dla opisu funkcjonowania psychicznego w niemowlęctwie ani dla procesu psychoanalizy, ale jest obecny na co dzień – ludzie komunikują w ten sposób coś, czego nie potrafią wyrazić słowami. Obiekt może zauważyć (pozostając otwartym na to, co doświadczone) i nadać sens własnej reakcji na tę

projekcję, odkrywając niejawne znaczenia tego komunikatu. Istotną sprawą jest zatem zdolność osoby prowadzącej wywiad do korzystania z wiedzy cielesnej (por. też poziom subsymboliczny, Bucci, 2007; Górska, 2013), a to prowadzi do pytania, jak dbać o obiektywność.

Wykorzystajmy tok rozumowania Kvalego (2003), który rozważał problem obiektywizmu w badaniach jakościowych. Jego zdaniem poza tradycyjnymi rozumieniami obiektywizmu², warto wyróżnić możliwości przeciwstawienia się przez osobę temu, co jest o niej mówione (*allowing the object to object*). Idea ta wykracza poza walidację komunikatywną (werbalną komunikację zgody lub niezgody na interpretację, trafność fasadową) i dotyczy walidacji pragmatycznej, przypisywanej Freudowi, który interesował się pośrednimi reakcjami ludzi na wiedzę na ich temat (interpretację), gdyż zakładał, że reakcja bezpośrednio wyrażona może być efektem podatności na sugestię lub oporu. Zmiany w zachowaniu osoby po interpretacji, zmiany w wolnych skojarzeniach (szczególnie sukcesja tematów), snach, przywoływaniu wspomnień, a w procesie terapeutycznym także zmianach w objawach neurotycznych, mogą być rozumiane jako dane walidacyjne. Jednak wywiady badawcze, w których można obserwować reakcję osoby uczestniczącej w badaniach musiałyby być opatrzone rzetelną analizą kwestii etycznych.

Strømme i współpracownicy (2010) zauważyli, że jednym z interesujących i dość często sprawozdawanych doświadczeń przeciwprzeniesieniowych w prowadzonych przez nich wywiadach (z psychologami, którzy uczą się na psychoterapeutów psychodynamicznych, ukierunkowany na poznanie sposobu zdobywania rozumienia psychodynamicznego) było pragnienie uniknięcia tego, aby uczestnik się odsłaniał. Nie może być pewne jednak, czy wzorzec relacji z obiektem się ujawnił – osoby badanej, która przeżywała prowadzącego wywiad jako przymuszającego z powodu swoich reprezentacji relacji z obiektem, czy może prowadzący wywiad w sytuacji zależności od osoby badanej aktywował własne reprezentacje obiektu. „Tak jak analityk musi rozpoznać przeciwprzeniesienie pouczające od niepomocnego, tak badacz musi odkryć, które uczucia emanują od respondentów, a które pojawiają się w nim” (Jervis, 2009, s. 151). Badacz nie jest wyłącznie samoświadomy czy transparentny i stosuje obrony psychiczne, ale z racji, że nie na nim skupia się uwaga (asymetria relacji to częściowo uniemożliwia), więc ma nieco mniej motywów do obrony (por. Hollway, 2009; Jervis, 2009) lub ma je w innych obszarach, np. własnego funkcjonowania zawodowego.

Prawdopodobieństwo zajścia identyfikacji projekcyjnej sprzyja doświadczaniu trudnych kłopotliwych uczuć, które prowadzą do obron, unikania czy kolużji (Jervis, 2009). To, czy badacz stosuje własne projekcje w kontekście materiału uczestnika może być kontrolowane przez doświadczenie i osobiste przygotowanie, przynoszące rozeznanie we własnych nieświadomych tendencjach obronnych (por. pojęcie prowadzenia badań jakościowych jako rzemiosła – Kvale, 2003), a tak-

² Obiektywizm rozumiany jako: a) brak stronniczości i kontrolowanie własnego wpływu; b) zgodność intersubiektywna, a także możliwość negocjacji znaczeń i walidacja komunikacyjna; c) bycie adekwatnym wobec badanego obiektu, pozwolenie mu mówić (Kvale, 2003).

że dbanie o obiektywność w rozumieniu intersubiektywnych walidacji, jak konsultacje z innymi badaczami (podobnie jak w superwizjach) lub poprzez walidację pragmatyczną (por. też Wengraf, 2000). Jervis (2009) podaje przykład, jak konsultacja pozwoliła rozpoznać w wywiadzie badawczym nieświadome zniechęcanie osoby do odkrywania się poprzez widoczny przez obserwatorów brak empatii, uaktywniony w obawie przed trudną tematyką utraty i bólu, jaki miała do przekazania.

Holmes (2013b), który pokazuje sposoby, jak przeciwprzeniesienie może być w wywiadach jakościowych używane jako ważne źródło danych i który dużo uwagi poświęcił roli refleksyjności badacza w naświetlaniu nieświadomych procesów, w żaden sposób nie „parametryzuje” tego źródła. Wydaje się jednak, że dane z rozoznawania przeciwprzeniesienia powinny być po pierwsze adekwatnie rejestrowane (w różnych momentach – bardziej na bieżąco i po upływie czasu) i to z pewnością powinien obejmować trening badawczy, a po drugie umiejętnie zestawiane z innymi danymi, także informacjami dostarczanymi w wywiadzie wprost.

Typ danych przeciwprzeniesieniowych (najczęściej wywiedzionych z obserwacji własnej nieświadomej reakcji) wydaje się słabo podatny na zestrojenie z innymi metodami, czyli na możliwość triangulacji. Oczekuje się jednak, że te rozbieżności mogą przynieść głębsze zrozumienia badanego zjawiska (por. Hornowska i in., 2012). Na przykład Strømme i współpracownicy (2010) sugerują, że jeśli wywiad jest prowadzony z okazją do projekcji, słuchania psychoanalitycznego oraz w warunkach relacji osobowej, to pojawia się możliwość identyfikacji intrapsychicznych wzorców relacyjnych. Tematyka wypowiedzi, sposób komunikowania i reakcja przeciwprzeniesieniowa tworzą układ, w którym dany wzór relacji będzie się replikował w różnych postaciach. Takie rozszerzenie badań przydaje się szczególnie do rozumienia takich niejasnych (a klinicznie znaczących) kwestii, jak złożoność, dynamika czy fragmentacja ludzkiego doświadczenia, które są przejawami aktywności obronnej (por. np. Vehvilainen, 2008).

Podsumowując rozważania w kontekście wywiadu badawczego, fakt, że relacja jest osobowa i pozawerbalna, cielesna (nie tylko komentowana, ale też odgrywana) skłania do uwzględniania szerszego źródła danych: 1) więcej niż tylko treść wypowiedzi osób badanych, czyli w praktycznym kontekście wyjścia poza (nadużywane w badaniach jakościowych – por. Hollway, 2009) transkrypty i 2) więcej niż tylko to, co komunikują osoby badane werbalnie i niewerbalnie, ale również to, czego doświadcza badacz, 3) szukając wspólnych wzorców relacyjnych na bazie danych pochodzących od osoby prowadzącej wywiad, udzielającej wywiadu i to zarówno z werbalnego, jak i niewerbalnego kontekstu.

Podsumowanie teoretyczne (poza samoopis i poza podmiot) i praktyczne (próba „parametryzacji”)

Rozszerzając refleksję ogólnoteoretyczną, jaką przeprowadził Midgley (2006) i opierając się na powyższych rozważaniach, uporządkujemy najważniejsze idee dotyczące wkładu psychoanalizy do rozwoju potencjału rozmowy psychologicznej jako jakościowej metody badawczej i diagnostycznej.

Po pierwsze psychoanaliza może wzbogacić podejście do prowadzenia wywiadów jakościowych przez: 1) wyróżnienie warunków wywoływania danych (projekcja, słuchanie, relacja) i wynikające z tego szczegółowe sugestie co do adaptowania metody wolnych skojarzeń przez tworzenie warunków do projekcji (mało ustrukturyowany bodziec narracyjny, słuchanie bez ingerencji, tworzenie relacji osobowej) oraz 2) zachęcanie do badania emocjonalnego aspektu wywiadu jakościowego i wzbogacanie metody analizy danych (o przeniesienie i przeciwprzeniesienie), wskazując na przydatność szczególnie:

- wykraczanie poza prosty dosłowny transkrypt – zbieranie informacji pozawerbalnych w celu zdobycia informacji o znaczeniu emocjonalnym (relacyjnym) wypowiedzi osoby badanej;
- wykraczanie poza osobę badaną jako źródło danych – zbieranie informacji o charakterze introspekcyjnym dotyczących badacza w celu zdobycia informacji o relacji z osobą badaną; subiektywność badacza staje się instrumentem poznania (Hollway, 2009);
- zestawianie informacji z różnych źródeł i gotowość do poszukiwania teoretycznie uzasadnionych wzorców informacji – porównywanie danych pochodzących ze strony osoby prowadzącej wywiad oraz uczestnika zarówno w aspekcie treści wypowiedzi, jak i wskaźników pozawerbalnych.

Po drugie w świetle powyższych rozważań jest jasne, że nie można mieszać wywiadu klinicznego z wywiadem badawczym z różnych powodów, w tym etycznych. Część dylematów etycznych nie daje się rozwiązać dlatego, że nie ustala się wyraźnie, co w danym wywiadzie jest zapożyczane z teorii, a co z techniki psychoanalizy oraz jakie są relacje między tymi dwoma aspektami a pytaniem badawczym (możliwe, że stawianym w innych teoriach niż psychoanalityczne). Inną część wątpliwości etycznych można rozwiązać przez odpowiednio poinformowaną zgodę osoby uczestniczącej w badaniu, z upewnieniem się, czy uczestnik wie i rozumie, w czym uczestniczy, a nie jedynie, czy wyraża zgodę (Clarke, Hoggett, 2009). Zawsze jednak zalecana jest ostrożność i dogłębne zbadanie wszelkich ograniczeń na wolność i godność podmiotu, także w zakresie prezentacji danych na konferencjach czy w artykułach.

Po trzecie pozostaje problem trafności psychoanalitycznych interpretacji odnoszących się do danych z wywiadu jakościowego. Nie można bowiem skorzystać w pełni z walidacji pragmatycznej (por. wyżej), gdyż często nie ma okazji do obserwacji sposobu przyjęcia interpretacji, jak to się dzieje w procesie psychoanalizy. Wydaje się, że obiecującym rozwiązaniem jest wybór określonej teorii psychoanalitycznej, która może stanowić ramy dla trafności teoretycznej i uzasadnienie dla badań z użyciem wywiadu. Konieczna jednak jest ostrożność w ocenie trafności – otóż można mieć wątpliwości, czy podczas przekładania subtelnych zjawisk opisywanych przez psychoanalizę na rejestrowalne i zobjektywizowane mamy zysk w postaci intersubiektywnej komunikowalności czy stratę w postaci redukcjonistycznej operacjonalizacji pojęcia, którego znaczenie jest zbyt oddalone od pierwowzoru, aby można było mówić o odniesieniu do tej właśnie teorii. Pozostaje również wątpliwość, czy procesy nazywane tutaj przeniesieniem, przeciwprzeniesieniem, swo-

bodnym kojarzeniem czy projekcją, a „uruchomione” w rozmowie badawczej są tymi samymi procesami, które zachodzą czy zaszłyby w procesie psychoanalizy danej osoby. A jeśli nie są, to dlaczego warto mimo wszystko sięgać do inspiracji psychoanalizą?

Wydaje się, że dla sytuacji rozmowy psychologicznej szczególnie inspirujące są teorie relacji z obiektem (na przykład wspomniana tu koncepcja Kernberga), ponieważ odnoszą się wprost do intrapsychnicznych reprezentacji o diadycznym charakterze, które znajdują swoje odzwierciedlenie w zachowaniach interpersonalnych, także prowadzonych rozmowach, a wywiad badawczy jest jedną z nich. Dookreślona teoria pozwala sformułować taki problem badawczy, którego rozwiązanie będzie współzależne od poszerzonego zakresu danych o aspekty emocjonalne i relacyjne. W konsekwencji również faza interpretacji będzie bardziej dopasowana do możliwości interpretacyjnych tak prowadzonych badań (zgodnie ze słabą zasadą racjonalności).

Rozważania teoretyczne oraz przykłady badań z wykorzystaniem wywiadów zorientowanych psychoanalitycznie przekładają się na dość konkretne wskazówki praktyczne. W tabeli 2 zaprezentowano wstępną propozycję „parametryzacji”, przez co rozumiem tutaj próbę skonkretyzowania zaleceń i wyznaczenia sposobów zbierania danych niewerbalnych, paralingwistycznych oraz analizy przeniesienia i przeciwprzeniesienia w wywiadzie badawczym. Propozycja zbierania danych na te tematy zawiera zarówno odniesienie do sposobów (metod) jakościowych (notatki, notacje), jak i ilościowych (kwestionariusze). Również analiza tego typu danych może mieć ilościowy i jakościowy charakter. Słabością prezentowanej propozycji jest pracochłonność i na etapie zbierania, i analizy danych, a także ryzyko przytłoczenia danymi jakościowymi i ilościowymi. Zyskiem jest 1) możliwość kontrolowania szerokiego zakresu zmiennych, które można traktować dynamicznie i nieliniarnie, co jednak może wymagać stosowania specyficznej metodologii (np. teorii systemów dynamicznych – por. np. Galatzer-Levy, 1995; Coburn, 2000; Seligman, 2005; Trop, Burke, Trop, 2013) i 2) możliwość wykrycia istotnego wzorca relacyjnego, który ujawnia się poprzez nieświadomą, a typowo w badaniach pomijaną, aktywność podmiotu. Podjęcie się takich poszerzonych badań wymaga uzasadnienia w kontekście teorii i problemu badawczego, co często może oznaczać prowadzenie tych badań w paradygmacie psychoanalitycznym czy psychodynamicznym.

Tabela 2. Propozycja sposobów zbierania danych niewerbalnych, paralingwistycznych oraz analizy przeniesienia i przeciwprzeniesienia w wywiadzie badawczym

	Typowy przedmiot analizy	Wkład psychoanalizy	Sposób „parametryzacji” wkładu psychoanalizy	Uwagi związane z analizą danych
Osoba uczestnicząca w badaniu	transkrypt (typowy zapis rozmowy, skoncentrowany na treści wypowiedzi) lub transkrypt z danymi niewerbalnymi (paralingwistyczne, np. paazy, wahania, zmiany tonu, urwania, emfazy, ewentualnie zapis fonetyczny)	dane niewerbalne nie są tylko informacjami uzupełniającymi dla treści (transkryptu), ale mogą stanowić autonomiczną (choć najprawdopodobniej niepełną) warstwę przekazu	<ul style="list-style-type: none"> – wprowadzenie dodatkowych notacji w transkrypcji i potem analiza tej warstwy transkryptu – samoopisowe metody pomiaru stanu emocjonalnego (kwestionariusze, listy przymiotników) w ważnych momentach wywiadu 	<ul style="list-style-type: none"> – praca z transkryptem i nagraniem łącznie – kodowanie w oparciu o dodatkowe notacje (materiał równorzędny) – koncentracja na udziale w badaniu – kodowanie informacji o sobie jako uczestniku badania oraz o prowadzącym rozmowę i typie relacji (analiza przeniesienia)
Osoba prowadząca rozmowę	jeśli w ogóle się zwraca uwagę, to głównie na to, jaki instrument konwersacyjny został zastosowany i uzasadnienie z jakiego powodu (głównie przez wskazanie na dopasowanie do celu rozmowy).	analiza przeciwprzeniesienia: <ul style="list-style-type: none"> – samoobserwacja w zakresie własnych myśli, uczuć, potrzeb, skojarzeń w relacji – „samo-rejestracja” – zdolność do zapisania, utrwalenia tych danych, uczynienia z nich przedmiotu komunikacji – intersubiektywna komunikowalność i konsultacje w zespole badaczy (na wzór superwizji) 	<ul style="list-style-type: none"> – prowadzenie notatek po wywiadzie – notatki przy sporządzaniu transkrypcji lub przy odsłuchiwanie – notatki przy okazji analizy – zbieranie tego typu notatek od osoby prowadzącej wywiad oraz od osób zapoznających się z materiałem na etapie transkrypcji lub analizy – samoopisowe metody do pomiaru stanu emocjonalnego, aspektu relacyjnego 	<ul style="list-style-type: none"> – analiza zawartości treściowej tych notatek – analiza zmian (perspektywa czasowa) w sposobie doświadczania emocji oraz rozpoznawania właściwości relacji – analiza przebiegu konsultacji w zespole badaczy

Źródło: opracowanie własne

Psychoanalityczne zorientowanie wywiadu ma również pewne słabe punkty. Krytyka prac Hollway i Jeffersona dokonana przez Parkera (2015, por. też: Midgley, 2006) może być również odniesiona do tych wywiadów. Otóż słabymi punktami jest: 1) praktyczne doświadczenie, że mimo wszystko metoda jest bardziej psychoanalityczna niż badawcza (por. też krytyka Holmes, 2013b); 2) nadmierna subiektywizacja – indywidualizuje się przedmiot badań, a pomija się społeczeństwo (ewentualnie społeczeństwo widziane jest jako agregacja procesów indywidualnych); 3) występuje nadmierna esencjalizacja (badacz myśli, że wie naprawdę, co emocjonalna logika wolnych skojarzeń oznacza, niebezpieczeństwem jest nadmierna konkretyzacja); 4) przesadne patologizowanie (odkrywanie przeszłości ma wyjaśniać teraźniejszość, choćby w senie przeniesienia, które zgodnie z zasadą determinizmu uaktywni się w relacji badawczej i odzwierciedli się w przeciwprzeniesieniu); 5) osłabianie pozycji osoby uczestniczącej w badaniu (badacz jako ekspert, który tylko mówi innym ekspertom, co odkrył, stwarzając ryzyko, że badany będzie miał w tym niższą pozycję). Krytyka ta jednak prowadzona jest z perspektywy psychologii dyskursywnej, gdzie ogromne znaczenie ma pozycja uczestnika badań w kontekście społecznym. Niektóre przytoczone tutaj wady dotyczą badań idiograficznych (np. subiektywizacja) lub badań prowadzonych w psychologii klinicznej, gdzie poszukuje się źródeł i patomechanizmów zaburzeń w czynnikach osobowościowych (subiektywizacja, patologizacja), a niektóre można potraktować jako zagrożenia, wobec których warto się bronić dobrą metodologią i umiarkowaną interpretacją wyników (np. esencjalizacja i konkretyzacja). Inne pokazują tkwiące w tych wywiadach ograniczenia dla badaczy (zbyt duża „psychoanalityczność” jak na możliwości prowadzenia badań empirycznych).

Zastanawia również fakt, na ile zaprezentowane w niniejszej pracy sugestie dotyczące prowadzenia rozmów odnoszą się do sytuacji *stricte* diagnostycznej (kliniczna rozmowa diagnostyczna, wywiad kliniczny). Doświadczenia klinicystów jednoznacznie wskazują na wartość samoobserwacji własnych reakcji w odniesieniu do pacjenta, jednak rzadko traktuje się to źródło danych na równorzędnym poziomie jak wiedzę deklaratywną pochodzącą od osoby uczestniczącej w badaniu (por. np. Suchańska, 2007). Być może przedstawiony tutaj wkład psychoanalizy do rozwoju metody rozmowy będzie również inspiracją dla diagnostów, psychologów klinicznych, szczególnie że przy pracy diagnostycznej w paradygmacie psychodynamicznym przeciążenie danymi będzie prawdopodobnie nieodczuwalne. Wszak to, co się zmieni, to pojawienie się trudu rejestracji i tak uwzględnianych w pracy diagnostycznej danych niewerbalnych oraz analizy przeniesienia i przeciwprzeniesienia, a to może się tylko przyczynić do większej rzetelności wnioskowania diagnostycznego.

Zakończenie

Problematyka przenikania spostrzeżeń psychoanalitycznych do warsztatu badawczego oraz diagnostycznego nie została wyczerpana. Pomysł, że badania mogą się inspirować psychoanalizą jest obarczony ryzykiem, że to podobieństwo będzie bardzo powierzchowne, dlatego warto wziąć pod uwagę rozmaite ograniczenia

i niektóre dylematy zostały w niniejszym artykule wspomniane. Nie wystarczy bowiem otwarcie słuchać w miarę swobodnej wypowiedzi (jak to sugerował Kvale, 2003), gdyż jak widać ważne jest tworzenie przestrzeni do projekcji i responsywność, która utrzymuje tę swobodę (Strømme i in., 2010). Oznacza to konieczność podania bodźca, który będzie na tyle otwarty i istotny, aby aktywizować wewnętrzny świat (np. reprezentacje relacji z obiektem) jako źródło porządkowania informacji i spostrzeżeń.

Nowatorski jest pomysł, żeby przedmiotem badania stało się coś po stronie innej niż osoba badana (bardziej przesiąknięte jest to ideą intersubiektywności – por. różne opracowania, m.in. Stern, 2005) oraz coś, co jest z natury dyskursywne, irracjonalne, emocjonalne i dlatego często pomijane (por. Young, 2009). Można powiedzieć, że w przedstawionej tu propozycji nie bada się tylko osoby badanej – bada się system interpersonalny (relacyjny), z udziałem którego przebiega badanie.

W zaproponowanym zwiększaniu różnorodności danych (wykraczając poza typowy transkrypt) wyraża się nadzieja, że można uchwycić relacje w tym systemie. Powstaje nadzieja na „sparametryzowanie” dość chaotycznych zjawisk, choć ciągle jest to dużym wyzwaniem metodologicznym (por. np. Strømme i in., 2010). Rozszerzone dane pozwalają na przykład – na podstawie teorii relacji z obiektem Kernberga – wnioskować o określonej tendencji relacyjnej (postawy relacyjnej, wzorcu relacyjnym) oraz procesach obronnych uczestnika nie tylko ze słów czy ich kontekstu (tego, co pozawerbalne), ale także z tego, co się dzieje, jak się zachowuje uczestnik w relacji z badaczem. Sądzi się bowiem na podstawie teorii psychoanalitycznej (głównie przymusu powtarzania, istoty przeniesienia oraz wewnętrznych reprezentacji relacji z obiektem), że postawy relacyjne są relatywnie stabilne między relacjami. Inaczej mówiąc, te same wzorce relacyjne, które wyrażone zostały w danym wywiadzie (czy serii wywiadów) będą obecne w relacjonowaniu doświadczeń interpersonalnych i będą się aktywowały w relacjach z innymi ludźmi. To jednak teoria wyznacza słuchanie analityczne, bez niej to, co się pojawia w wywiadzie jako projekcja nie jest użyteczne (Strømme i in., 2010). I to na dodatek w kontekście pluralizmu psychoanalizy powinna być to dobrze zdefiniowana teoria, która będzie przewodnikiem po procesach zachodzących w rozmowie – i w trakcie, i na etapie analizy danych.

Literatura cytowana

- Accurso, E.C., Garland, A.F. (2015). Child, caregiver, and therapist perspectives on therapeutic alliance in usual care child psychotherapy. *Psychological Assessment*, 27(1), 347-352, doi: 10.1037/pas0000031
- Aron, L. (2012). Rethinking 'doublethinking': Psychoanalysis and scientific research – An introduction to a series. *Psychoanalytic Dialogues*, 22 (6), 704-709, doi: 10.1080/10481885.2012.733650
- Bion, W.R. (1967). Notes on memory and desire. W: E.R. Spillius (red.), *Melanie Klein today* (s. 15-18). London: Routledge.

- Bucci, W. (2000). The need for a 'psychoanalytic psychology' in the cognitive science field. *Psychoanalytic Psychology*, 17(2), 203-224, doi: 10.1037/0736-9735.17.2.203
- Bucci, W. (2005). Process research. W: E.S. Person, A.M. Cooper, G.O. Gabbard (red.), *Textbook of Psychoanalysis* (s. 317-334). Washington: APA Publishing.
- Bucci, W. (2007). The Role of Bodily Experience in Emotional Organization: New perspectives on the multiple code theory. W: F.S. Anderson (red.), *Bodies in Treatment; The Unspoken Dimension* (s. 51-77). Hillsdale: The Analytic Press, Inc.
- Bucci, W. (2011). The role of subjectivity and intersubjectivity in the reconstruction of dissociated schemas; converging perspectives from psychoanalysis, cognitive science and affective neuroscience. *Psychoanalytic Psychology*, 28, 2, 247-266.
- Chiesa, M. (2010). Research and psychoanalysis: Still time to bridge the great divide? *Psychoanalytic Psychology*, 27 (2), 99-114.
- Chmielewska-Łuczak, D. (2002). Podmiotowość relacji badany-badający w metodzie autobiograficznej. W: M. Straś-Romanowska (red.), *Szkice psychologiczne. Doniesienia z badań. Aplikacje. Refleksje*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Cierpiałkowska, L. (2002). Otto Kernberga psychoterapia skoncentrowana na przeniesieniu. W: L. Cierpiałkowska, J. Gościniak (red.), *Współczesna psychoanaliza. Teorie relacji z obiektem*. Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora.
- Cierpiałkowska, L. (2007). *Psychopatologia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Cierpiałkowska, L., Gościniak, J. (2005). Współczesna psychoanaliza – cztery koncepcje zjawisk klinicznych i psychoterapii. W: L. Cierpiałkowska, J. Gościniak (red.), *Współczesna psychoanaliza. Modele konfliktu i deficytu*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Cierpiałkowska, L., Pasikowski, T. (2013). Traumatic events and personality features in borderline personality disorder. *Acta Neuropsychologica*, 11, 2, 127-142.
- Clarke, S., Hogget, P. (2009). Researching beneath the surface: a psycho-social approach to research practice and method. W: S. Clarke, P. Hoggett (red.), *Researching beneath the surface. Psycho-social research methods in practice* (s. 1-27). Londyn: Karnac Books.
- Coburn, W.J. (2000). The organizing forces of contemporary psychoanalysis: Reflections on nonlinear dynamic systems theory. *Psychoanalytic Psychology*, 17 (4), 750-770, doi: 10.1037/0736-9735.17.4.750
- De La Parra, G., Del Río, M. (2005). Can psychoanalysis and systematic research work productively together. *The International Journal of Psychoanalysis*, 86 (1), 151-154, doi: 10.1516/UH71-M443-46ED-XT5R
- Dreher, A.U. (2005). Conceptual research. W: E.S. Person, A.M. Cooper, G.O. Gabbard (red.), *Textbook of Psychoanalysis* (s. 361-373). Washington: APA Publishing.
- Elvins, R., Green, J. (2008). The conceptualization and measurement of therapeutic alliance: An empirical review. *Clinical Psychology Review*, 28 (7), 1167-1187, doi: 10.1016/j.cpr.2008.04.002

- Fonagy, P. (2005). Psychoanalytic developmental theory. W: E.S. Person, A.M. Cooper, G.O. Gabbard (red.), *Textbook of Psychoanalysis* (s. 131-146). Washington: APA Publishing.
- Fonagy, P. (2013). There is room for even more doublethink: The perilous status of psychoanalytic research. *Psychoanalytic Dialogues*, 23 (1), 116-122, doi: 10.1080/10481885.2013.754276
- Franceschini, R. (2003). Unfocussed Language Acquisition? The Presentation of Linguistic Situations in Biographical Narration [62 paragraphs]. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research* [On-line Journal], 4 (3), Art. 19. Dostępne na stronie: <http://www.qualitative-research.net/fqs-texte/3-03/3-03franceschini-e.htm> [18.03.2006].
- Freud, Z. (1912). Rady dla lekarza prowadzącego terapię analityczną. W: S. Freud, *Technika terapii* (s. 135-143). Warszawa: Wydawnictwo KR.
- Galatzer-Levy, R.M. (1995). Psychoanalysis and dynamical systems theory: Prediction and self similarity. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 43 (4), 1085-1113, doi: 10.1177/000306519504300407
- Górska, D. (2013). Emotions (un)expressed in words: referential activity in borderline personality disorder. *Acta Neuropsychologica*, 11 (2), 143-160.
- Greenspan, S.I., Shanker, S.G. (2005). Developmental research. W: E.S. Person, A.M. Cooper, G.O. Gabbard (red.), *Textbook of Psychoanalysis* (s. 335-360). Washington: APA Publishing.
- Groth, J. (2012). Identyfikacja projekcyjna – od rzeczywistości psychicznej do interpersonalnej. *Roczniki Psychologiczne*, 14, 1, 159-175.
- Helling, I. (1985). Metoda badań biograficznych. *Kultura i Społeczeństwo*, 3, 93-113.
- Hinshelwood, R.D. (2013) *Research on the couch: Single-case studies, subjectivity and psychoanalytic knowledge*. New Library of Psychoanalysis 'Beyond the Couch' series. London: Routledge.
- Hollway, W. (2009). Applying the 'experience-near' principle to research: Psychoanalytically informed methods. *Journal of Social Work Practice*, 23 (4), 461-474.
- Hollway, W., Jefferson, T. (2000). *Doing qualitative research differently. Free association, narrative and the interview method*. London: Sage.
- Holmes, J. (2013a). Using psychoanalysis in qualitative research: Countertransference-informed researcher reflexivity and defence mechanisms in two interviews about migration. *Qualitative Research in Psychology*, 10 (2), 160-173.
- Holmes, J. (2013b). A comparison of clinical psychoanalysis and research interviews. *Human Relations*, 66 (9), 1183-1199, doi: 10.1177/0018726712465315
- Hornowska, E., Brzezińska, A. I., Kaliszewska-Czeremska, K., Appelt, K., Rawecka, J., Bujacz, A. (2012). Paradoksalny efekt triangulacji? *Edukacja*, 4 (120), 72-83.
- Jervis, S. (2009). The use of self as a research tool. W: S. Clarke, P. Hoggett (red.), *Researching beneath the surface. Psycho-social research methods in practice* (s. 145-166). Londyn: Karnac Books.
- Kalaga, W. (1997). *Mgławice dyskursu. Podmiot, tekst, interpretacja*. Kraków: Universitas.

- Kernberg, O.F. (2005). Object relation theory and technique. W: E.S. Person, A.M. Cooper, G.O. Gabbard (red.), *Textbook of psychoanalysis*. London: American Psychiatric Publishing, Inc.
- Kernberg, O.F. (2006a). The pressing need to increase research in and on psychoanalysis. *The International Journal of Psychoanalysis*, 87 (4), 919-926, doi: 10.1516/46N7-ULAM-DQKR-VGRT
- Kernberg, O.F. (2006b). Research anxiety: A response to Roger Perron's comments. *The International Journal of Psychoanalysis*, 87 (4), 933-937.
- Kivlighan, D.J., Marmarosh, C.L., Hilsenroth, M.J. (2014). Client and therapist therapeutic alliance, session evaluation, and client reliable change: A moderated actor-partner interdependence model. *Journal of Counseling Psychology*, 61 (1), 15-23, doi: 10.1037/a0034939
- Kvale, S. (2003). The psychoanalytical interview as inspiration for qualitative research. W: P.M. Camic, J.E. Rhodes, L. Yardley (red.), *Qualitative research in psychology: Expanding perspectives in methodology and design* (s. 275-297). Washington, DC, US: American Psychological Association.
- Kvale, S. (2004). *Interviews. Wprowadzenie do jakościowego wywiadu badawczego*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana.
- Kvale, S. (2010). *Prowadzenie wywiadów*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Laplanche, J., Pontalis, J.B. (1996). *Słownik psychoanalizy*. Warszawa: WSIP.
- Leuzinger-Bohleber, M., Fischmann, T. (2006). What is conceptual research in psychoanalysis? *The International Journal of Psychoanalysis*, 87 (5), 1355-1386, doi: 10.1516/73MU-E53N-D1EE-1Q8L
- Midgley, N. (2006). Psychoanalysis and qualitative psychology: Complementary or contradictory paradigms? *Qualitative Research in Psychology*, 3 (3), 213-231, doi: 10.1191/1478088706qrp065oa
- Neves, T.S. (2008). Research in psychoanalysis: An area of controversy. *Revista Portuguesa de Psicanálise*, 28 (2), 33-59.
- Parker, I. (2015). Walls and holes in psychosocial research: From psychoanalysis to critique. *Qualitative Research in Psychology*, 12 (1), 77-82.
- Perron, R. (2006). How to do research? Reply to Otto Kernberg. *The International Journal of Psychoanalysis*, 87 (4), 927-932.
- Rabung, S., Leichsenring, F. (2012). Effectiveness of long-term psychodynamic psychotherapy: First meta-analytic evidence and its discussion. W: R.A. Levy, J.S. Ablon, H. Kächele, R.A. Levy, J.S. Ablon, H. Kächele (red.), *Psychodynamic psychotherapy research: Evidence-based practice and practice-based evidence* (s. 27-49). Totowa, NJ, US: Humana Press.
- Rosenthal, G. (1993). Rekonstrukcja historii życia. Wybrane zasady generowania opowieści w wywiadach biograficzno-narracyjnych. W: J. Włodarek, M. Ziolkowski (red.), *Metoda biograficzna w socjologii*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Schubart, W. (1989). The patient in the psychoanalyst's consulting room: The first consultation as a psychoanalytic encounter. *The International Journal of Psychoanalysis*, 70 (3), 423-432.

- Seligman, S. (2005). Dynamic Systems Theories as a Metaframework for Psychoanalysis. *Psychoanalytic Dialogues*, 15 (2), 285-319, doi: 10.1080/10481881509348832
- Shedler, J. (2010). The efficacy of psychodynamic psychotherapy. *American Psychologist*, 65 (2), 98-109, doi: 10.1037/a0018378
- Simon, S., Hoggett, P. (2009). Researching beneath the surface: a psycho-social approach to research practice and method. W: S. Clarke, P. Hoggett (red.), *Researching Beneath the Surface. Psycho-Social Research Methods in Practice*. Londyn: Karnac Books.
- Soroko, E. (2010). Określanie wad i zalet metod generowania autonarracji. W: M. Straś-Romanowska, B. Bartosz, M. Żurko (red.), *Badania narracyjne w psychologii*. Warszawa: Wydawnictwo Eneteia.
- Stasiakiewicz, M. (2000). Testy projekcyjne. W: J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki* (t. 1, s. 491-503). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Stemplewska-Żakowicz, K. (2005). Metoda wywiadu w psychologii. W: K. Stemplewska-Żakowicz, K. Krejz (red.), *Wywiad psychologiczny* (t. 1). Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.
- Strømme, H., Gullestad, S.E., Stänicke, E., Killingmo, B. (2010). A widened scope on therapist development: Designing a research interview informed by psychoanalysis. *Qualitative Research in Psychology*, 7 (3), 214-232, doi: 10.1080/14780880802659542
- Stuhr, U. (2002). Combining qualitative and quantitative methods in psychoanalytic follow-up research. W: M. Leuzinger-Bohleber, M. Target (red.), *Outcomes of psychoanalytic treatment: perspectives for therapists and researchers* (s. 110-120). London: Whurr Publishers.
- Suchańska, A. (2007). *Rozmowa i obserwacja w diagnozie psychologicznej*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Talvitie, V. (2012). *The foundations of psychoanalytic theories. Project for a Scientific Enough Psychoanalysis*. London: Karnac Books Ltd.
- Taylor, G.J., Bagby, R.M. (2013). Psychoanalysis and empirical research: The example of alexithymia. *Journal of American Psychoanalytic Association*, 61, 1, 99-133.
- Tokarska, U. (1999). W poszukiwaniu jedności i celu. Wybrane techniki narracyjne. W: A. Gałdowa (red.), *Wybrane zagadnienia z psychologii osobowości*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Trop, J.L., Burke, M.L., Trop, G.S. (2013). Psychoanalytic theory and psychotherapy: A dynamic systems view of change. *Clinical Social Work Journal*, 41 (1), 34-42, doi: 10.1007/s10615-012-0403-4
- Varvin, S. (2011). Phenomena or data? Qualitative and quantitative research strategies in psychoanalysis. *The Scandinavian Psychoanalytic Review*, 34, 117-123.
- Vehvilainen, S. (2008). Identifying and managing resistance in psychoanalytic interaction. W: A. Perakyla, Ch. Antaki, S. Vehvilainen, I. Leudar (red.), *Conversation Analysis and Psychotherapy*. Cambridge University Press.
- Wallerstein, R.S. (2005). Outcome research. W: E.S. Person, A.M. Cooper, G.O. Gabbard (red.), *Textbook of Psychoanalysis* (s. 301-316). Washington: APA Publishing.

- Wengraf, T. (2000). Uncovering the General from the Particular. From Contingencies to Typologies in the Understanding of Cases. W: P. Chamberlayne, J. Bornat, T. Wengraf (red.), *The Turn to Biographical Methods in Social Science: Comparative Issues and Examples* (s. 140-163). London: Routledge.
- Young, L.S. (2009). Not knowing: Towards an ethics for employing psychoanalysis in psychosocial research. *Psychoanalytic Psychotherapy in South Africa*, 17, 2, 21-46.
- Zepf, S. (2009). Psychoanalysis and qualitative psychotherapy research – Some epistemological remarks. *Journal of the American Academy of Psychoanalysis & Dynamic Psychiatry*, 37 (4), 645-664, doi: 10.1521/jaap.2009.37.4.645

Streszczenie. W artykule podjęto się pokazania wybranych związków psychoanalizy i badań naukowych. Skoncentrowano się na znaczeniu psychoanalitycznej inspiracji w prowadzeniu wywiadów badawczych, tworzeniu warunków generowania danych (stymulowanie projekcji) oraz korzystaniu z relacji interpersonalnej między osobą prowadzącą wywiad a uczestniczącą w nim. W efekcie przeglądu literatury z obszaru badań jakościowych, w których korzystano z psychoanalizy, zaproponowano trzy obszary rozwoju metody rozmowy: 1) wykraczanie poza prosty dosłowny transkrypt – zbieranie informacji pozawerbalnych w celu zdobycia informacji o znaczeniu emocjonalnym (relacyjnym) wypowiedzi osoby badanej; 2) wykraczanie poza osobę badaną jako źródło danych – zbieranie informacji o charakterze introspekcyjnym dotyczących badacza w celu zdobycia informacji o relacji z osobą badaną; 3) zestawianie informacji z różnych źródeł i gotowość do poszukiwania teoretycznie uzasadnionych wzorców – porównywanie danych pochodzących ze strony osoby prowadzącej wywiad oraz uczestnika zarówno w aspekcie treści wypowiedzi, jak i wskaźników pozawerbalnych. Przedstawiono też wstępną próbę omówienia sposobów zbierania danych niewerbalnych, paralingwistycznych oraz analizy przeniesienia i przeciwprzeniesienia w wywiadzie badawczym i podniesiono problem odrębności/podobieństwa wywiadu badawczego i diagnostycznego.

Słowa kluczowe: wywiad psychologiczny (badawczy i diagnostyczny), podejście jakościowe, psychoanaliza, pojęcia psychoanalityczne